

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย

ทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นบนเส้นทางนิราศเมืองแกลงจากเส้นทางที่ตำบลบางปะกง อำเภอบางปะกง จังหวัดฉะเชิงเทรา ถึงปลายทางที่ตำบลกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง มีศักยภาพและคุณค่าของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นได้แก่ประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรม สภาพความแท้ดั้งเดิมและจุดเด่นจุดแข็งบนเส้นทางนิราศหลายแหล่ง โดยเฉพาะมีพื้นที่ตำบลบางปลาสร้อยและพื้นที่ใกล้เคียง ได้แก่ พื้นที่ตำบลบางละมุงและบ้านนาเกลือของจังหวัดชลบุรี พื้นที่ตำบลตาขันและตำบลตะพง ของจังหวัดระยอง มีหลักฐานของทรัพยากรได้แก่ วัดอาราม ตลาด บ้านเรือน การถีบกระดาน การทำโป๊ะ และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ตามที่มีการระบุไว้ในคำกลอนเมื่อครั้ง พ.ศ. 2349 – 2350 อย่างชัดเจน เป็นต้นว่า วัดตะพงใน วัดบ้านเก่า ตลาดบางปลาสร้อย เรือนฝาโถง การถีบกระดานหาหอยที่หน้าเมืองชลบุรี และการทำโป๊ะที่บางละมุง ฯลฯ นอกจากนั้นยังมีหลักฐานสำคัญและมีคุณค่าทางโบราณคดีในช่วงเวลาร่วมสมัยอีกหลายแหล่งเช่น วัดใหญ่อินทาราม ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง วัดสวนตาล วัดโบสถ์ (ร้าง) วัดนางเสรมฐิ (ร้าง) วัดบ้านแลง วัดนาตาขวัญ เป็นต้น

นอกจากนั้น ทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นของพื้นที่ตำบลบางปลาสร้อย และตำบลบางละมุงของจังหวัดชลบุรี มีองค์ประกอบของคุณค่าและมีพื้นที่เกี่ยวข้องกับเส้นทางนิราศหลายแหล่ง (จุด) ในช่วงเวลาระยะหลังลงมาได้แก่ ชุมชนชาวน้ำ (เล) บนสะพานดั้งเดิมบริเวณชายทะเลฝั่งทิศตะวันตก การทำประมง การทำโป๊ะหรือศาลเจ้าพ่อเจ้าแม่ (ศาลเจ้าพ่อสาคร ศาลเจ้าแม่สามมุข) และสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ศาลากลางจังหวัดชลบุรีหลังเก่า ศาลจังหวัดชลบุรีหลังเก่า) เป็นอาทิ

กรณีทรัพยากรทางโบราณคดีในช่วงหลังรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บนสะพานดั้งเดิมตั้งแต่สะพานยาว (ที่จามารค) ขึ้นไปทางเหนือถึงสะพานหลวง (เสริมสันติ) บ้านเรือนที่ปลูกสร้างบนสองฝั่งของสะพานเดิมตั้งแต่ต้นสะพานถึงหัวสะพาน มีหลักฐานแสดงให้เห็นถึงเรือนไทยแบบท้องถิ่นชายทะเล และเรือน อาคารแบบตะวันตกที่เริ่มเข้ามามีบทบาทต่อการปลูกสร้างบ้านเรือน ในช่วงหลังลงมาอย่างโดดเด่นและมีหลายหลังยังคงสภาพสมบูรณ์ตั้งแต่ ตัวบ้าน ตัวเรือน แนวรั้วและซุ้มประตู ฯลฯ

ทำนองเดียวกันกับพื้นที่ของตำบลตาขัน (วัดบ้านเก่า) ตำบลตะพง (วัดตะพงใน) และตำบลนาตาขวัญ (วัดนาตาขวัญ) ของจังหวัดระยอง มีหลักฐานของอุโบสถหลังเก่าที่มีกระบวนแบบหรือรูปแบบทางท้องถิ่นมีความโดดเด่นสะท้อนถึง ศิลปลักษณะและอัตลักษณ์ที่ไม่เหมือนใครมีอายุเก่าแก่ประมาณต้นกรุงรัตนโกสินทร์ อยู่ในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 3) ลงมา ทรัพยากรโบราณคดีตามที่กล่าวข้างต้นล้วนมีศักยภาพของคุณค่า จุดเด่นจุดแข็ง สภาพแท้ดั้งเดิมและมีลักษณะองค์ประกอบของคุณค่าสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยโดยลำดับ

ปัญหาคือ มีพื้นที่หลายแหล่งได้รับผลกระทบจากโรงงานอุตสาหกรรม เขตอุตสาหกรรม บัณฑิตสรและการขยายตัวของตัวเมืองอันเป็นภัยคุกคามอย่างสำคัญต่อทรัพยากรโบราณคดีโดยตรงให้ถูกบุกรุกขยายพื้นที่เข้ามาในเขตแหล่งโบราณคดีดั้งเดิมให้สิ้นสภาพไปในที่สุด สอดคล้องกับความเห็นของสุเทพ จันทพรพราหมณ์ ที่กล่าวว่า ปัจจุบันพื้นที่ในเขตบ้านกร่ำ ระยองถูกโรงงานอุตสาหกรรมเข้ามาจับจองพื้นที่ ถูกบ้านจัดสรรเข้ามาปลูกสร้างบนเส้นทางนิราศฯช่วงสำคัญ ๆ มีการปรับพื้นที่รื้อถอนต้นไม้ในวรรณคดีสำคัญ ๆ ไปหลายต้น ทางผู้เกี่ยวข้องเองก็ไม่ได้ตระหนักว่าจะคิดอนุรักษ์พัฒนาพื้นที่อะไรตรงนั้นตรงนี้ ถ้าปล่อยไปเช่นนี้ไม่นานทรัพยากรทางโบราณคดีฯ และเรื่องราวเกี่ยวข้องกับเส้นทางนิราศเมืองแกลงก็จะหมดไปในที่สุด¹ และสอดคล้องกับตารางที่ 4 แสดงค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานด้านการมีส่วนร่วม ข้อ 6 เกี่ยวกับการบริหารพื้นที่เพื่อการอนุรักษ์เชิงพัฒนาและพื้นที่เพื่อการพัฒนาให้มีความชัดเจน ซึ่งมีระดับการมีส่วนร่วม “มีส่วนร่วมน้อย”²

ต่อกรณีปัญหาดังกล่าวจึงมีคำถามคือ

1. ทำอย่างไรจึงจะอนุรักษ์และรักษาทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นบนเส้นทางนิราศเมืองแกลงไว้ได้?
2. การจัดการการอนุรักษ์จะใช้วิธีการแบบใดจึงจะพัฒนาให้สอดคล้องกับศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นในแต่ละลักษณะและแต่ละแห่งได้?

ประเด็นแรก การจะอนุรักษ์และรักษาทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นไว้ได้นั้น การสร้างความสำนึกและเห็นคุณค่าและร่วมมือร่วมใจกันนั้นมีความสำคัญมาก เพราะเมื่อเห็นคุณค่ากับทรัพยากรแล้ว การจะช่วยกันคิดและร่วมมือกันอนุรักษ์และรักษาจะบังเกิดขึ้นยังพื้นที่หลายแห่งบนเส้นทางนิราศฯ มีภัยคุกคามและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงมากตามเขตชายฝั่งทะเลตั้งแต่จังหวัดชลบุรี เขตบางปลาสร้อย มะขามหย่ง และจังหวัดระยอง เขตมาบตาพุด แกลง เป็นอาทิ ล้วนสร้างผลกระทบต่อทรัพยากรทางโบราณคดีฯ ทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งสอดคล้องกับการสอบถามและสัมภาษณ์ผู้เกี่ยวข้องพบว่า มีความรู้ความเข้าใจอยู่ในระดับพอรู้ และการมีส่วนร่วมน้อย เนื่องจากปัจจัยและโอกาสไม่เอื้ออำนวย ยิ่งการวางแผนเพื่อพัฒนาศักยภาพทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นตามลำดับคุณค่า คุณลักษณะของโบราณสถาน โบราณวัตถุ เพื่อการอนุรักษ์และรักษาทรัพยากรฯมีระดับน้อยสอดคล้องกับสมพล พงศ์ไทยที่กล่าวว่าคนในพื้นที่ต้องเห็นคุณค่า และมีความรู้เกี่ยวกับท้องถิ่นของตน พร้อมกับต้องมาช่วยกันคิดเส้นว่าจะอนุรักษ์ตรงไหน เก็บรักษาไว้ตรงไหนโดยเฉพาะการจัดพื้นที่บางส่วนต้องดูว่าอะไรมันปรากฏในประวัติศาสตร์ มีหลักฐานชัดเจนต้องปรึกษากันว่ามันเก็บไว้ได้ไหม³

กรณีของผู้มีบทบาทเกี่ยวข้องกับพื้นที่โดยตรงได้แก่ องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) เทศบาล และเจ้าอาวาส จะต้องเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับทรัพยากรทางโบราณคดี และสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมให้มากกว่าเท่าที่เป็นอยู่ มีการศึกษาเรียนรู้ทำความเข้าใจต่อเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับมรดกทางศิลปวัฒนธรรมตามที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 ได้ระบุไว้ในหลายหมวดและมาตรา เช่น หมวดที่ 9 การปกครองส่วนท้องถิ่น มาตรา 289 องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นย่อมมีหน้าที่

บำรุงรักษา ศิลปะ จารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่น⁴ สอดคล้องกับ สมบูรณ์ สัตย์อุดมกล่าวว่า องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นทำได้ไม่เต็มที่ เพราะต้องพัฒนาด้านอื่นด้วยจึงทำ บ้างไม่ทำบ้างไม่ต่อเนื่องตามกำลังงบประมาณ และมองว่าเรื่องปากท้องความกินอยู่ดีสำคัญที่สุด เรื่อง ของศิลปวัฒนธรรมโบราณสถาน โบราณวัตถุ ของเก่า ๆทั้งหลายไม่ได้รับการดูแลมากนัก⁵ และ สอดคล้องกับผู้อำนวยการสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดชลบุรี ที่กล่าวว่าองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ความสามารถจริง ๆ เขามีแต่ให้ความสนใจน้อยอาจไปทำด้านอื่นแทนหรือไม่ให้ความสำคัญเลย เทคนิค แต่เพียงจะปรับปรุงทำใหม่โดยการจะรื้อบ้านเก่าออกหมดสร้างเป็นตึกเป็นอาคารให้เขาจะทำให้มีรายได้ มาก⁶

ดังนั้น กิจกรรมเร่งด่วนที่องค์การปกครองท้องถิ่นทุกระดับควรจะเร่งดำเนินการก่อนจะต้องเร่งเข้าไปจัดการทรัพยากรทางโบราณคดีในทุกรูปแบบคือ ต้องสร้างความรู้ ความเข้าใจในคุณค่า ความสำคัญของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นและหาแนวทางการพัฒนาที่เหมาะสมและเกิดประโยชน์ในระยะยาวแก่ท้องถิ่นนั้น ๆ โดยเริ่มจากการศึกษาวิจัยเชิงสำรวจ (survey research) และหรือการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research & development : PAR&D) เพื่อค้นหาและจัดทำบัญชีทรัพยากรทางโบราณคดีที่มีอยู่ในพื้นที่ปกครองของตนว่ามีอะไรที่ไหนดมากน้อยเพียงใด จัดการประเมินคุณค่า ความสำคัญ สักยภาพของทรัพยากรที่มีอยู่ และจัดทำฐานข้อมูลทรัพยากรฯให้เป็นระบบเดียวกันจนสามารถเชื่อมโยงข้อมูลกัน ได้กับเครือข่ายองค์การปกครองท้องถิ่นในเขตจังหวัดชลบุรีและระยอง เพื่อการอนุรักษ์และพัฒนาต่อไป

นอกจากนั้น การมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นองค์ประกอบหลักสำคัญที่จะช่วยอนุรักษ์และรักษา ทรัพยากรไว้ได้ ซึ่งการวิจัยพบว่าการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนามีส่วนร่วมน้อย และไม่มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับเรื่องดังกล่าว ดังนั้นการดำเนินการให้เกิดผลสัมฤทธิ์ต้องเริ่มตั้งแต่มีการรวมตัวกันในรูป ของคณะกรรมการชุมชนซึ่งมาจากทุกภาคส่วนของประชาชนในท้องถิ่นได้แก่ สถาบันการศึกษา หมู่บ้าน วัด ปราชญ์ผู้รู้ และภาคธุรกิจเอกชน ส่วนราชการ และองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น เป็นต้น เพื่อการ จัดการร่วมกัน สอดคล้องกับอริยะ ทองประไพ ที่กล่าวว่าปัญหาด้านการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อการ อนุรักษ์และพัฒนาต้องพึงพ้องการ? ชุมชนสำหรับพื้นที่ที่มีศักยภาพทางวัฒนธรรม ซึ่งควรประกอบด้วย คณะกรรมการที่มาจากบุคคลหลายอาชีพ ตัวแทนจากผู้มีความรู้และความเข้าใจถึงวิถีชีวิตและกิจกรรมใน อดีต ตัวแทนจากหน่วยงานท้องถิ่น ตัวแทนจากองค์กรชุมชนที่จัดตั้งโดยเทศบาลตำบล และตัวแทนจาก สถานศึกษาในพื้นที่ โดยมีสถาปนิกหรือนักวิชาการที่มีความรู้ความเข้าใจในการอนุรักษ์ด้านวัฒนธรรมของ ชุมชนเป็นผู้ประสานงานและดำเนินการ⁷

ประเด็นที่สอง การจะจัดการอนุรักษ์จะใช้วิธีการแบบใดจึงจะพัฒนาให้สอดคล้องกับศักยภาพของ ทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นในแต่ละลักษณะ และแต่ละแห่งได้นั้น จากการศึกษาในขั้นตอนวิธีการจัดการ ทรัพยากรโบราณคดีท้องถิ่นฯ ต้องเป็นไปหลายลักษณะ (ดูตารางที่ 6) ตั้งแต่การอนุรักษ์ การฟื้นฟู การ สร้างสรรค์ การพัฒนาเป็นต้น การบริหารจัดการต้องมีการศึกษาวิจัยและวางแผนการจัดการวิธีการอนุรักษ์

ไปตามศักยภาพของทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นๆ แต่ละลักษณะและแต่ละแห่งโดยเริ่มไปตามลำดับคุณค่า ความสำคัญของทรัพยากรฯ ได้แก่ คุณค่าทางวัฒนธรรมสิ่งแวดล้อม (อัตลักษณ์ พหุลักษณะ ศิลปกรรม วัฒนธรรม สภาพที่เกี่ยวข้อง) และคุณค่าความแท้ดั้งเดิม (ที่ตั้ง บริเวณโดยรอบ รูปแบบเดิม เทคนิคฝีมือช่าง) และคุณค่าทางสังคมเศรษฐกิจ (เศรษฐกิจ การใช้สอย ข้อมูล ศึกษาหาความรู้ สังคม) โดยมีบริบทความเชื่อมโยงบนเส้นทางนิราสเมืองแกลงพร้อมกันไปคือ สภาพทางภูมิศาสตร์ ภูมิหลัง ภูมิสังคม และภูมิวัฒนธรรมที่มีรูปลักษณะ คุณลักษณะไปตามปัจจัยเกี่ยวข้องต่าง ๆ กันไป จะช่วยให้มองเห็นภาพรวมและภาพย่อยของการจัดการวิธีการอนุรักษ์ได้กระจ่างขึ้น สอดคล้องกับปทัศเทสบาลตำบลสุนทรภู่ว่า การจัดการวิธีการอนุรักษ์หรือพัฒนาต้องทำให้เห็นภาพที่ชัดเจนและที่สามารถนำไปปฏิบัติได้จริงอย่างเป็นระบบและขั้นตอนที่สำคัญควรมีการวางแผนเมือง กำหนดจุดลงไปตรงไหนสำคัญมีคุณค่าควรทำอะไรในนั้นมีมากน้อยเพียงใด วางแผนบริหารจัดการไว้สัก 10 – 20 ปี เพื่อไว้เป็นทิศทางร่วมกัน⁸ เช่นเดียวกับสุเทพ จันทรพราหมณ์ที่กล่าวว่าจัดการวิธีการอนุรักษ์อย่างเหมาะสมต้องพิจารณาถึงคุณค่าในหลายด้านไม่ว่าจะเป็นวัฒนธรรมสิ่งแวดล้อม คุณค่าดั้งเดิม คุณค่าพิเศษของท้องถิ่นเป็นอย่างไร จะทำอะไรให้ดูรากเหง้าตัวเองว่ามีอะไรแก่ไหนอย่างไร แล้วเลือกสิ่งที่มีคุณค่า ความสำคัญมาปรับใช้กับเทศบาลสุนทรภู่ว่า จึงต้องมีทั้งการอนุรักษ์และการพัฒนาไปพร้อมกัน⁹

กรณีทรัพยากรทางโบราณคดีท้องถิ่นบนเส้นทางนิราสฯ ช่วงแรกในเขตจังหวัดชลบุรีมีทรัพยากรทางโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุ และสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมเกี่ยวข้องมาก และมีความร่วมสมัยกับช่วงเวลาเมื่อรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกและก่อนหน้านั้นขึ้นไปอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ เช่น ที่บางปลาสร้อย มีหลักฐานที่ปรากฏตามชื่อในนิราสตั้งแต่สภาพของชื่อชุมชนดั้งเดิม บ้านเรือน ศาลเจ้า วิถีชีวิต ตลาด เป็นต้น หรือที่บางละมุงมีบ้านเมืองในช่วงเวลาใกล้เคียงกับที่บางปลาสร้อย มีหลักฐานวัดวาอาราม วิถีชีวิต ที่ก่อสร้างมาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาตอนปลายลงมา สะท้อนให้เห็นถึงชุมชนเมืองน้ำ ชาวน้ำที่ตั้งอยู่ตามชายฝั่งทะเลภาคตะวันออกอย่างชัดเจน มีชื่อปรากฏในสมุดภาพไตรภูมิแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา การจัดการอนุรักษ์ต้องการรักษาความแท้ดั้งเดิมของโบราณสถานได้แก่ พระอุโบสถ พระวิหาร วัดใหญ่อินทาราม วัดโบสถ์ (ร้าง) วัดนางเสวยฐิ (ร้าง) ศาลเจ้าพ่อหลักเมือง ศาลเจ้าแม่สามมุข เรือนไทยริมทะเล ดั้งเดิมที่ตั้งอยู่ในซอยพิกามารค (สะพานยาว) ซอยเสริมสันติ (สะพานหลวง) สะพานศาลเจ้า (ท่าเรือพลี) เป็นต้น

พยายามรักษาที่ตั้งบริเวณโดยรอบรูปแบบเดิมและเทคนิคฝีมือช่างเอาไว้ให้มากที่สุด โดยเฉพาะสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องต่าง ๆ ได้แก่ การถักกระดามหาหอย การกองข้าว การทำโป๊ะ การทำประมง ซึ่งต้องรักษาและฟื้นฟูให้มีการนำมาใช้ในรูปของแหล่งเรียนรู้ พิพิธภัณฑ์ชุมชน หรือการจัดการทางวัฒนธรรมเป็นต้น สอดคล้องกับรองนายกเทศบาลเมืองชลบุรีกล่าวว่า เขตเทศบาลเมืองชลบุรีบริเวณตำบลบางปลาสร้อยมีนโยบายจะทำถนนคนเดินหลังโรงแรมโชคสะอาด มีแนวคิดจะทำตลาดนัดเมืองเก่า ปรับปรุงศาลเจ้าพ่อหลักเมือง ศาลเจ้าสกลเกียรติ ศาลเจ้าลิ้มกอเหนี่ยว ศาลเจ้าพ่อสาคร จะทำให้รู้ว่ตรงนั้นเป็นที่ตั้งสิ่งต่าง ๆ และการอนุรักษ์ธรรมชาติโบราณวัตถุ โบราณสถาน ทำไว้เพื่อการอนุรักษ์และเพื่อ

การศึกษา¹⁰ สอดคล้องกับทฤษฎีและแนวปฏิบัติในการอนุรักษ์อนุสรณ์สถานและแหล่งโบราณคดีที่ว่า ภูเขาสำคัญที่จะทำให้การอนุรักษ์ดำรงไว้ได้อย่างประสบความสำเร็จคือ จะต้องมีความเข้าใจแหล่งมรดกนั้นในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาโดยรวม การอนุรักษ์และการจัดการมรดกควรเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการเมืองและทรัพยากรธรรมชาติแบบผสมผสาน นอกจากนี้การรวมรูปแบบและวิถีชีวิตท้องถิ่นที่ยังคงอยู่เข้าด้วยกันกับระบบดังกล่าวเป็นการเปิดโอกาสให้เกิดการพัฒนาขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ เพื่อให้เข้ากับความต้องการในสมัยปัจจุบัน¹⁰ กับนิราศเมืองแกลง

สำหรับช่วงที่สอง จังหวัดระยองมีทรัพยากรทางโบราณคดีเกี่ยวข้องกับบางพื้นที่ ได้แก่ วัดบ้านเก่า (พระอุโบสถ เจดีย์ และหอไตร) วัดนาตาขวัญ (พระอุโบสถ เจดีย์) วัดบ้านแลง (พระอุโบสถ หอไตร และปรางค์) และวัดตะพงใน (พระอุโบสถ) โดยเฉพาะวัดบ้านเก่าและวัดตะพงในมีเนื้อความในคำกลอนระบุไว้อย่างชัดเจน ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงหลักฐานทางโบราณคดีก็ชวนให้เชื่อได้ว่า พระอุโบสถ พระเจดีย์ มีอายุเก่าแก่ถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์หรือก่อนหน้านั้นขึ้นไปเล็กน้อย ความโดดเด่นจะอยู่ที่รูปลักษณะของพระอุโบสถเก่าทั้ง 4 หลัง มีศิลปะลักษณะสะท้อนถึงความเป็นท้องถิ่นระยองอย่างน่าสนใจ และมีคุณค่าทางสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเป็นอย่างมาก การอนุรักษ์และฟื้นฟูจำเป็นต้องศึกษารูปทรงโครงสร้างและการออกแบบตกแต่งให้เป็นไปตามลักษณะดั้งเดิม รวมถึงการใช้วัสดุและฝีมือช่างที่ควรคัดเลือกเพื่อให้ได้ช่างมีฝีมือเข้ามาบูรณะซ่อมแซมให้คงรูปทรงความดั้งเดิมไว้ และให้ความหมาย รวมถึงการป้องกัน การรักษา การสงวน การปฏิสังขรณ์และการบูรณะด้วย โดยเฉพาะข้อ 4 (4.1) ทำการสำรวจศึกษาสภาพเดิมและสภาพปัจจุบันของโบราณสถานทั้งด้านประวัติการก่อสร้าง การอนุรักษ์ซึ่งรวมถึงรูปทรงสถาปัตยกรรม การใช้วัสดุและสภาพความเรียบร้อยที่ปรากฏอยู่ โดยการทำเป็นเอกสาร บันทึกภาพ และทำแผนผังเป็นรูปแบบไว้โดยละเอียด เพื่อให้เป็นข้อมูลสำหรับนำมาประกอบการพิจารณาทำโครงการอนุรักษ์และเป็นเอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์ต่อไป¹²

บางพื้นที่ของเส้นทางนิราศฯ ในเขตตำบลกร่ำ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง ไม่มีหลักฐานทางโบราณคดีเกี่ยวเนื่องตามช่วงเวลา มีโบราณสถานที่ได้รับการปลูกสร้างเมื่อประมาณ 50-60 ปี มาแล้ว และมีการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งที่ตั้งของหลักฐานเดิมเช่น วัดปากกร่ำ เป็นต้น ทรัพยากรที่ปรากฏพบเป็นศิลปวัตถุที่ถูกสร้างขึ้นใหม่ในชั้นหลังเพื่อให้สอดคล้องกับเรื่องราวในนิราศเมืองแกลง และวรรณคดีพระอภัยมณีที่สุนทรภู่ประพันธ์ขึ้น เช่นอนุสาวรีย์สุนทรภู่ ที่มีการสร้างขึ้นอย่างแพร่หลายในเขตจังหวัดระยอง แหล่งสำคัญคือบริเวณวัดปากกร่ำเดิมมีสนั่น ศิลากรและคณะเป็นผู้ดำเนินการ และที่สวนสาธารณะเทศบาลเมืองแกลง (ฝีมือศิลป์ พระศรีออกแบบ) การจัดการวิธีการอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับศักยภาพของทรัพยากรในบริเวณตำบลกร่ำและใกล้เคียงควรให้ความสำคัญกับการต่อยอดสร้างสรรค์และพัฒนาเป็นกรณีพิเศษ คล้ายสร้างมรดกทางวัฒนธรรมร่วมสมัยขึ้นใหม่เช่น “อุทยานสุนทรภู่” ด้วยการเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่พายุหาดแหลมแม่พิมพ์และเขตพื้นที่ชุ่มน้ำเบึงสำนักใหญ่ ให้เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับสุนทรภู่ทั้งหมดสร้างสรรค์พัฒนาแบบ “ดินแดนของสุนทรภู่” (Sunthomp Land) มีการอนุรักษ์พันธุ์ไม้ดั้งเดิม พันธุ์สัตว์ดั้งเดิม ที่ปรากฏในนิราศ ชื่อบ้านนามเมืองเดิม และศิลปกรรมที่สร้างสรรค์ขึ้นมาใหม่ให้ผสมกลมกลืนกันไป สอดคล้อง

กับผู้นำชุมชนบ้านกร่ำ และสุเทพ จันทรพราหมณ์ กล่าวว่า พื้นที่บ้านกร่ำไม่มีมรดกทางวัฒนธรรมแบบดั้งเดิม มีแต่ของที่สร้างขึ้นในช่วงระยะหลัง ไม่มีอะไรน่าสนใจเมื่อเปรียบเทียบกับแหล่งอื่น ๆ แต่จุดแข็งของเราที่พอปู (สุนทรภู) เป็นหลักชัยสำคัญและสามารถนำมาสร้างเป็นจุดขายในท้องถิ่นใหม่ได้ เราต้องสร้างศิลปวัฒนธรรมขึ้นใหม่ที่สอดคล้องไปกับรากเหง้าของเรา โดยพยายามพัฒนาพื้นที่ต่าง ๆ ให้มีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับสุนทรภูให้มากกว่า อนุสาวรีย์สุนทรภูที่มีอยู่เท่านั้น¹³

การจะดำเนินการให้ได้ผลสอดคล้องไปตามศักยภาพของทรัพยากรโบราณคดีจำเป็นต้องสรรหาอุทยาน หรือยุทธวิธีเพื่อการอนุรักษ์หรือพัฒนาสร้างสรรค์เพื่อการคงไว้หรือการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ให้เหมาะสมกับพื้นที่ โดยยึดวิธีการจัดการที่เรียกว่า “การอนุรักษ์บนฐานการพัฒนา และการพัฒนาบนฐานการอนุรักษ์” แบบส่งเสริมเกื้อกูลกัน สอดคล้องกับปรีชา ช่างขวัญยืน ที่กล่าวว่า ด้วยมีปัญหาเกี่ยวกับวัฒนธรรมในปัจจุบันประการหนึ่งก็คือมีผู้มุ่งอนุรักษ์โดยไม่ยอมพัฒนา กับมีผู้มุ่งพัฒนาโดยไม่ให้ความสำคัญแก่การอนุรักษ์ ความเห็นดังกล่าวทำให้ขาดความร่วมมือกันในการทำงาน และทำให้งานด้านวัฒนธรรมไม่เจริญก้าวหน้าเท่าที่ควร และเสริมอีกว่าการอนุรักษ์จึงเป็นเรื่องสำคัญคือไม่ใช่อนุรักษ์ไม่อยู่คงที่แต่เป็นการอนุรักษ์เพื่อเป็นรากฐานการพัฒนา ทำให้การพัฒนามีแกนและมีแก่น อีกทั้งการพัฒนาที่ดีต้องคำนึงการรักษา หรือการอนุรักษ์ไม่พัฒนาจะหาแก่นไม่ได้ เพราะหากขาดความเชื่อมโยงระหว่างการอนุรักษ์กับงานพัฒนาก็จะไม่ได้ความจำเป็นในการอนุรักษ์และงานนั้นก็เป็นงานใหม่มีใช้งานพัฒนา¹⁴ สอดคล้องกับวิมลสิทธิ์ หรยางกูรที่กล่าวว่า สังคมมีการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง จำเป็นต้องทำความเข้าใจกับมิติการอนุรักษ์กับการพัฒนา ที่เป็นผลจากการคิดในกรอบกับการคิดนอกกรอบ การศึกษาจึงได้กำหนดการวิเคราะห์ การอนุรักษ์กับการพัฒนาไว้ 3 ลักษณะ คือ 1) แบบตรงกันข้ามมีความขัดแย้งกัน 2) แบบตรงกันข้ามที่เกื้อหนุนต่อกันในลักษณะสมดุล 3) แบบต่อเนื่องเชื่อมโยงกันในลักษณะควบคู่กันไป และเพื่อสร้างความเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างการอนุรักษ์กับการพัฒนาภายใต้กรอบแนวคิดในกรอบและนอกกรอบได้¹⁵

ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

เส้นทางนิราศเมืองแกลงมีสิ่งที่น่าสนใจอยู่มาก การวิจัยครั้งนี้เป็นเพียงการวิจัยภายในขอบเขตและวัตถุประสงค์แบบกว้าง เพื่อให้ได้ภาพรวมระดับหนึ่งเท่านั้น ไม่สามารถลงลึกในทุกมิติได้ ทั้งนี้จากการออกสำรวจและวิจัยระหว่างปี พ.ศ. 2550 – พ.ศ. 2553 ในพื้นที่ภาคตะวันออกบนเส้นทางนิราศเมืองแกลง และพื้นที่เกี่ยวเนื่องได้พบเห็นประเด็นสำหรับโครงการวิจัยในเรื่องต่าง ๆ อีกมาก โดยมีข้อเสนอแนะสำหรับหัวข้อในการวิจัยครั้งต่อไปดังนี้

1. แผนที่เส้นทางนิราศเมืองแกลงจากกรุงเทพ ระยอง
2. การบริหารจัดการเส้นทางนิราศเมืองแกลงเพื่อการท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม : กรณีศึกษาบางปลาสร้อย
3. สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ความเชื่อเกี่ยวเนื่องบนเส้นทางนิราศเมืองแกลง : กรณีศึกษาระหว่างปากคลองสำโรงถึงบางปะกง

เชิงอรรถ

- ¹ สุเทพ จันทรพราหมณ์. สัมภาษณ์ 27 กุมภาพันธ์ 2553.
- ² คูตารางที่ 4. แสดงค่าเฉลี่ยและส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานด้านการมีส่วนร่วมพัฒนาทรัพยากรโบราณคดี
ท้องถิ่นตามความคิดเห็นของผู้เกี่ยวข้องในความรับผิดชอบและประชาชนในพื้นที่ ข้อ 6.
- ³ สมพล พงศ์ไทย. สัมภาษณ์ 10 เมษายน 2553.
- ⁴ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2550. มีการกำหนดไว้ในหมวด 3 สิทธิและเสรีภาพ
ของประชาชน หมวด 5 แนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ หมวดที่ 9 การปกครองส่วนท้องถิ่น
- ⁵ สมบูรณ์ สัตย์อุดม สัมภาษณ์ 20 พฤษภาคม 2553.
- ⁶ พรนิภา เจียมโฉมิต. สัมภาษณ์ 30 มีนาคม 2553.
- ⁷ อริยะ ทรงประไพ. รายงานการวิจัยเรื่องแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาสำหรับชุมชนปากคลองวัดประดู่
จังหวัดราชบุรี
- ⁸ พันศักดิ์ ศรีชัยฤกษ์. สัมภาษณ์ 16 กุมภาพันธ์ 2553.
- ⁹ สุเทพ จันทรพราหมณ์. สัมภาษณ์ 27 กุมภาพันธ์ 2553.
- ¹⁰ เชาวริน ประเสริฐสกุล. สัมภาษณ์ 20 มกราคม 2553.
- ¹¹ เอกสารกองโบราณคดีหมายเลข 1 / 2532. ทฤษฎีและแนวปฏิบัติการอนุรักษ์อนุรักษ์สถานและ
แหล่งโบราณคดี. 2532, หน้า 98.
- ¹² แหล่งเดิม.
- ¹³ สุเทพ จันทรพราหมณ์. สัมภาษณ์ 27 กุมภาพันธ์ 2553.
- ¹⁴ ปรีชา ช้างขวัญยืน. “การจัดการวัฒนธรรม อนุรักษ์กับพัฒนา” ในเอกสารประกอบการประชุม
เชิงปฏิบัติการเรื่อง “การจัดการวัฒนธรรม อนุรักษ์กับพัฒนา” 2549.
- ¹⁵ วิมลสิทธิ์ หรยางกูร. “ การอนุรักษ์มีการพัฒนา : การคิดใน / นอกกรอบ มุมมองสถาปนิกนักอนุรักษ์
/ พัฒนา.” เล่มเดิม.